

دکتر سید حسن زهرایی

استادیار دانشکده زبانهای خارجی دانشگاه تهران

چکیده

دستور زبان نظامی است متشکل از مجموعه قواعد مربوط به کاربرد عناصر و اجزای تشکیل دهنده گفتار، یعنی قواعد مربوط به کلمه (یا واژه)، گروه واژه و جمله. علم صرف، که یکی از بخش‌های دستور زبان است و ارتباط تنگاتنگ با دیگر بخش‌های دستور زبان دارد، به بررسی قواعد مربوط به کلمه در گفتار می‌پردازد. مهم‌ترین مفاهیم دستوری مربوط به کلمه، که در علم صرف مطالعه و بررسی می‌شوند، و در واقع می‌توان آنها را مبانی علم صرف نامید، عبارتند از: معنای دستوری (грамматическое значение) و ویژگی دستوری (грамматическая категория)، ابزار دستوری یا نشانه‌های صرفی کلمه (грамматическое средство)، قسم کلمه (часть речи). در این مقاله مهم‌ترین مفاهیم دستوری علم صرف در ساختار زبان روسی بررسی می‌شوند.

کلیدواژه

معنای لغوی، معنای دستوری، ویژگی دستوری، ابزار دستوری، قسم کلمه، تکواژ، وند، پایه، پایانه صرفی.

همان‌گونه که می‌دانیم، کلمات در زبان، معنا دارند. معنای کلمات در واقع بیانگر تصور

---

* این مقاله حاصل طرحی پژوهشی با عنوان «بررسی تئوری-آموزشی دستور زبان روسی» است که با اعتبارات دانشگاه تهران انجام پذیرفته است.

و برداشت انسان از مفاهیم و پدیده‌های جهان اطراف‌اند. مثلاً معنا و مفهوم کلمه فارسی «خودنویس» در فرهنگ لغت فارسی به شکل زیر ارائه می‌گردد: «قلمی که مایع نوشتن در مخزن آن جای دارد و احتیاجی به دوات ندارد». در زبان روسی کلمه авторучка (خودنویس) نیز دارای همین معنا است. به این نوع معنا معنای لغوی کلمه (лексическое значение) می‌گویند. معنای لغوی کلمه یک معنای محدود و منحصر است که مربوط به یک کلمه مشخص در زبان می‌باشد. کلمات یک زبان به واسطه معنای لغوی خود از یکدیگر متمایز می‌شوند. به عنوان مثال، معنای ارائه شده برای کلمه авторучка (خودنویس) را نمی‌توان برای کلماتی از قبیل стена (کتاب)، (دیوار)، река (رودخانه) و غیره در نظر گرفت.

کلمات در گفتار، علاوه بر معنای لغوی، می‌توانند بیانگر نوع دیگری از معنا باشند. مثلاً در زبان روسی با کاربرد کلمه авторучка (خودنویس) در جمله Авторучка на столе (خودنویس روی میز است). علاوه بر بیان این که چه چیزی (خودنویس) روی میز قرار دارد، همچنین مشخص می‌نماییم که سخن درباره یک شیء (نه چند شیء)، شیء مؤنث (نه شیء مذکر)، شیء بی‌جان (نه موجود جان‌دار) است. به این نوع معنای کلمات معنای دستوری می‌گویند. معنای دستوری، بر خلاف معنای لغوی، منحصر به یک کلمه نیستند و گروه وسیعی از کلمات یک زبان را در بر می‌گیرند. معنای دستوری کلمه авторучка یعنی معنای دستوری «مفرد»، «مؤنث»، «بی‌جان» را می‌توان در کلمات книга (کتاب)، стена (دیوار)، река (رودخانه) هم مشاهده کرد.

معنای دستوری موجود در یک کلمه ویژگی‌های دستوری آن کلمه را تشکیل می‌دهند. به عنوان مثال، معنای دستوری «مؤنث» در کلمه авторучка (خودنویس) نشانگر ویژگی دستوری «جنس» (род) در این کلمه است. همچنین، با توجه به وجود معنای دستوری «مفرد» و «جاندار» در کلمه авторучка (خودنویس)، می‌توان اذعان نمود که این کلمه ویژگی‌های دستوری «شمار» (число) و «جاندار-بیجان» (одушевлённость) دارد. بدین ترتیب، همان گونه که در مثال авторучка (خودنویس) مشاهده می‌شود، یک کلمه می‌تواند معنای دستوری متعدد و در نتیجه ویژگی‌های دستوری متعدد داشته باشد.

ویژگی‌های دستوری در زبان روسی به دو گروه تقسیم می‌شوند:

۱. ویژگی‌های دستوری تغییردهنده

(словоизменятельные грамматические категории)

۲. ویژگی‌های دستوری غیر تغییردهنده

(несловоизменятельные грамматические категории)

ویژگی‌های دستوری تغییردهنده آن ویژگی‌هایی هستند که باعث تغییر شکل کلمات می‌شوند. از ویژگی‌های دستوری تغییردهنده در زبان روسی می‌توان به ویژگی دستوری «شمار» در اسم اشاره نمود. ویژگی دستوری «شمار» در زبان روسی شامل شمارهای «مفرد» و «جمع» است. اکثر اسامی در زبان روسی از لحاظ ویژگی دستوری «شمار» تغییر می‌کنند و به این ترتیب برای آنها می‌توان هم شکل مفرد و هم شکل جمع را در نظر گرفت. مثلاً، دو کلمه словарь (فرهنگ لغت) و словари (فرهنگ لغت‌ها) در واقع شکل‌های مختلف یک کلمه، یعنی словарь هستند. تفاوت این دو کلمه تنها در ویژگی دستوری «شمار» است. ویژگی دستوری «حالت» (падеж) نیز از آن دسته ویژگی‌های دستوری است که باعث تغییر شکل اسامی در زبان روسی می‌شود. مثلاً کلمه словарь (فرهنگ لغت)، در حالت اضافی، که یکی از حالت‌های ششگانه اسامی در نظام صرفی زبان روسی است، به صورت (словаря) به کار می‌رود. به این ترتیب، ویژگی‌های دستوری تغییردهنده مجموعه‌ای چند عضوی را تشکیل می‌دهند که اعضای آن در شکل‌های مختلف یک کلمه بیان می‌شوند.

ویژگی‌های دستوری غیر تغییردهنده ویژگی‌هایی هستند که باعث تغییر شکل کلمات نمی‌شوند. از ویژگی‌های دستوری غیر تغییردهنده در زبان روسی می‌توان به ویژگی دستوری «جنس» در اسم اشاره نمود، که شامل جنس‌های «مذکر»، «مؤنث» و «خنثی» است. در زبان روسی اسامی از لحاظ ویژگی دستوری «جنس» تغییر نمی‌کنند. هر اسمی در زبان روسی یا «مذکر» است یا «مؤنث» و یا «خنثی». نمی‌توان اسمی را در نظر گرفت که شکل آن از نظر جنس تغییر یابد و دارای سه شکل مذکر، مؤنث، خنثی باشد. در زبان روسی ویژگی دستوری «جاندار-بیجان» نیز در اسم از ویژگی‌های دستوری غیر تغییردهنده به شمار می‌آید. اسامی از لحاظ دستوری یا «جاندار» اند یا «بیجان»، و شکل آنها بر اساس این ویژگی دستوری تغییر نمی‌کند. به این ترتیب،

ویژگی‌های دستوری غیر تغییردهنده مجموعه‌ای چند عضوی را تشکیل می‌دهند که اعضای آن در کلمات مختلف بیان می‌گردند.

معانی دستوری در کلمات روسی به وسیله یک سلسله نشانه‌های صرفی، که در علم صرف به آنها ابزار دستوری می‌گوییم، بیان می‌شوند. مثلاً معانی دستوری «مؤنث» و «مفرد» در کلمه *авторучка* (خودنویس) به وسیله نشانه صرفی *-а*، که در انتهای کلمه قرار گرفته است، نشان داده می‌شوند. این گونه نشانه صرفی که در انتهای کلمه قرار می‌گیرد، پایانه صرفی (*окончание*) نامیده می‌شود. به منظور مشخص نمودن مفهوم اصطلاح «پایانه صرفی» در زبان روسی لازم است نگاهی به ساختمان کلمه و اجزای تشکیل دهنده کلمه در زبان روسی بیفکنیم. اگرچه این موضوع مرتبط است با حوزه دیگری از دستور زبان روسی که علم واژه‌سازی (*словообразование*) نام دارد.

«کلمه» از یک یا چند جزء کوچک‌تر به نام «تکواژ» (*морфема*) تشکیل می‌شود. تکواژ عبارت است از کوچک‌ترین واحد معنی‌دار زبان که قابل تقسیم به اجزای کوچک‌تر معنی‌دار نیست، مانند تکواژ *раб* در کلمات *работа* (کار)، *работать* (کارکردن)، *рабочий* (کارگر). تکواژ *раб* را نمی‌توان به اجزای معنی‌دار کوچک‌تر تقسیم کرد. برخی کلمات تنها از یک تکواژ تشکیل می‌شوند، مانند کلمات *там* (آنجا)، *я* (من). بسیاری از کلمات می‌توانند از دو یا چند تکواژ تشکیل شده باشند، مانند کلمه *говорить* (صحبت کردن، گفتن) که تشکیل شده است از تکواژهای *-ть*، *-и*، *говор-*. تعیین و جداسازی تکواژهای *говор-*، *-и* و *-ть* در کلمه *говорить* به کمک بررسی و مقایسه این کلمه با کلمات دیگری که این تکواژها در آنها به کار رفته‌اند امکان‌پذیر است. مثلاً تکواژ *говор-* را می‌توان در کلماتی نظیر *говор* (گوش، گفتگو)، *говорение* (صحبت، مکالمه)، *разговор* (گفتگو، صحبت)، *переговоры* (مذاکرات، گفتگو)؛ تکواژ *-и* را در مصدرهای افعال *учить* (یاد گرفتن، آموختن)، *ходить* (قدم زدن، رفتن، آمدن)، *звонить* (زنگ زدن، تلفن کردن)؛ و تکواژ *-ть* را در اکثر مصدرهای افعال روسی، از قبیل *сказать* (گفتن)، *читать* (خواندن، مطالعه کردن)، *писать* (نوشتن) مشاهده کرد.

تکواژها را یکدیگر تفاوت دارند. بر اساس قواعد ساختواژی زبان روسی، در ساختار کلمات می‌توان دو گروه متفاوت تکواژ را از یکدیگر تمیز داد:

۱. تکواژهای ریشه‌ای (корневые морфемы) که در ساختار کلمات به عنوان ریشه (корень) به کار می‌روند،
۲. تکواژهای وندهی (аффиксальные морфемы) که در ساختار کلمات به عنوان وند (аффикс) استفاده می‌شوند.

«ریشه» تکواژ بنیادی است که حضورش در کلمه الزامی است و بدون آن تقریباً هیچ کلمه‌ای شکل نمی‌گیرد، مانند تکواژ **говор** در کلماتی نظیر **говорение**، **говор**، **переговоры**، **разговор**. همان گونه که ملاحظه می‌شود، تکواژ می‌تواند به عنوان ریشه در ساخت کلمات متعدد به کار رود. کلماتی که ریشه مشترک دارند، کلمات هم‌ریشه یا هم‌خانواده (однокоренные слова) نامیده می‌شوند.

«وند» تکواژی است که برای ساختن شکل‌های دستوری مختلف کلمه به قبل یا بعد از ریشه اضافه می‌شود. با حذف کلیه وندها از ساختمان کلمه، ریشه آن کلمه به دست می‌آید. مثلاً، با حذف وندهای **пере-** و **-ы** از ساختمان کلمه **переговоры** و همچنین حذف وندهای **раз-** و **-ение** از کلمات **разговор** و **говорение**، ریشه این کلمات، یعنی **говор**، به دست می‌آید.

وندها را بر اساس معنا و نقش آنها در ساختمان کلمه می‌توان به دو گروه تقسیم کرد:
۱. وندهای صرفی (словоизменяющие аффиксы)،

۲. وندهای واژه‌ساز (وندهای اشتقاقی) (словообразовательные аффиксы).
وندهای صرفی وندهایی هستند که برای ساختن شکل‌های مختلف دستوری کلمه به کار می‌روند، مانند وند صرفی **-ть** که در زبان روسی به کمک آن شکل مصدر فعل ساخته می‌شود، همچنین وند صرفی **-л** که شکل زمان گذشته فعل را با آن می‌سازند:

читал (می‌خواند، مطالعه می‌کرد) / **читать** (خواندن، مطالعه کردن)
شکل زمان گذشته مفرد مذکر فعل / مصدر فعل

می‌توان همچنین به وند صرفی **-ейш** در زبان روسی اشاره کرد که برای ساختن شکل صفت عالی از صفت مطلق به کار می‌رود:

сильнейший (قوی‌ترین) → **сильный** (قوی)
شکل مفرد مذکر صفت عالی / شکل مفرد مذکر صفت مطلق

وندهای واژه‌ساز (وندهای اشتقاقی) وندهایی هستند که برای ساختن کلمه به کار

می‌روند، مانند وندهای **-пере**، **-вы** و **-ок** که از آنها، به عنوان مثال، به ترتیب، برای ساختن کلمات **переговоры** (مذاکرات)، **выговор** (توبیخ، سرزنش)، **игрок** (بازیکن) استفاده شده است. وندهای فوق در ساختمان این کلمات به ریشه‌های **-говор** و **-игр** افزوده شده‌اند.

وندها بر اساس محل قرارگیری در ساختمان کلمه به دو گروه تقسیم می‌شوند:

۱. وندهایی که قبل از ریشه قرار می‌گیرند و پیشوند (приставка یا префикс) نامیده می‌شوند، مانند وندهای واژه‌ساز **-пере** و **-вы** که به ترتیب در کلمات **переговоры** (مذاکرات) و **выговор** (توبیخ، سرزنش) قبل از ریشه **говор** به کار رفته‌اند.

۲. وندهایی که بعد از ریشه قرار می‌گیرند و پسوند (суффикс) نامیده می‌شوند، مانند پسوندهای واژه‌ساز **-ок** و **-тель** که، به عنوان مثال، به ترتیب، بعد از ریشه‌های **-игр** و **-писа** به کار رفته و کلمات **игрок** (بازیکن) و **писатель** (نویسنده) را ساخته‌اند.

با توجه به آنچه که در ارتباط با ساختمان کلمه بیان شد، «پایانه صرفی» را، که عموماً در انتهای کلمه قرار می‌گیرد و ویژگی‌های دستوری کلمه را بیان می‌دارد، در زبان روسی نوعی «وند صرفی» محسوب می‌کنیم. البته باید خاطر نشان ساخت که پایانه صرفی، برخلاف پسوند صرفی، قادر است، همزمان، چند ویژگی دستوری را در یک کلمه بیان کند. مثلاً تکواژ **-л**، به عنوان پسوند صرفی در شکل زمان گذشته فعل **читал** (می‌خواند، مطالعه می‌کرد)، فقط بیانگر ویژگی دستوری زمان گذشته است، اما تکواژ **-а**، به عنوان پایانه صرفی در کلمه **книга** (کتاب)، بیانگر این ویژگی‌های دستوری است: ۱. کلمه در حالت نهادی قرار دارد. ۲. کلمه در شکل مفرد است. ۳. کلمه دارای جنس دستوری مؤنث است. همچنین، به عنوان مثالی دیگر، می‌توان به تکواژ **-ый**، که یک پایانه صرفی در ساختمان صفت‌های روسی است - مثلاً در صفت **новый** (جدید، نو) - اشاره نمود. این تکواژ نیز، در ساختمان صفت، همزمان، بیانگر چند ویژگی دستوری است: ۱. صفت در حالت نهادی، ۲. صفت در شکل مفرد، ۳. صفت دارای جنس دستوری مذکر.

پایانه صرفی در انتهای کلمه همچنین به منظور ایجاد رابطه میان یک کلمه با دیگر

کلمات در ساختار «گروه واژه» (словосочетание) یا «جمله» (предложение) به کار می‌رود. مثلاً، در گروه‌واژه «русский журнал» (مجله روسی) پایانه صرفی **-ий** (که بیانگر ویژگی‌های دستوری «مفرد مذکر» و «حالت نهادی» است) در صفت **РУССКИЙ** (روسی) نشانگر وجود رابطه میان این صفت با کلمه **журнал** (به معنای «مجله»، که اسم مفرد مذکر در حالت نهادی است) می‌باشد.

آن بخش از کلمه که پس از حذف پایانه صرفی و همچنین دیگر پسوندهای صرفی از ساختمان کلمه (البته چنانچه، به غیر از پایانه صرفی، پسوند صرفی دیگری در ساختمان کلمه وجود داشته باشد) باقی می‌ماند، پایه (основа) نامیده می‌شود. «پایه» بیانگر معنای لغوی کلمه است. مثلاً، **-чита** و **-книг** در کلمات **читали** (می‌خواندند) و **книга** (کتاب) پایه محسوب می‌شوند. در کلمه **читали**، یعنی شکل جمع زمان گذشته فعل **читать** (خواندن، مطالعه کردن)، تکواژ **-л** پسوند صرفی و بیانگر زمان گذشته فعل است و تکواژ **-и** پایانه صرفی و بیانگر شمار جمع فعل است. در کلمه **книга** (کتاب) تکواژ **-а** پایانه صرفی بیانگر ویژگی‌های دستوری «حالت» (نهادی)، «شمار» (مفرد)، و «جنس» (مؤنث) است.

پایه در کلمات، بر اساس قابلیت تجزیه‌پذیری، به دو گروه تقسیم می‌شود:

۱. پایه تجزیه‌پذیر (членимая основа)،

۲. پایه تجزیه‌ناپذیر (нечленимая основа).

«پایه تجزیه‌پذیر» پایه‌ای است که قابل تجزیه به دو یا چند تکواژ است، مانند پایه کلمه **переговоры** (مذاکرات، گفتگو). پایه این کلمه، که پس از حذف پایانه صرفی **-ы** به دست می‌آید، عبارت است از **-переговор**. این پایه قابل تجزیه به دو تکواژ است: ۱. تکواژ **-говор** که ریشه شناخته می‌شود، ۲. تکواژ **-пере-** که از پیشوندهای واژه‌ساز محسوب می‌گردد. اکثر پایه‌های تجزیه‌پذیر پایه‌های مشتق (производные основы) را تشکیل می‌دهند. «پایه‌های مشتق» پایه‌هایی هستند که از لحاظ ساختار و معنا برگرفته از ریشه یا پایه کلمات دیگرند. کلمه‌ای را که دارای پایه مشتق است کلمه مشتق (производное слово) می‌نامند، مانند کلمه **домашний** (خانگی). پایه کلمه **домашний**، که از لحاظ قسم کلام صفت محسوب می‌شود، **домашн-** است. این پایه از ترکیب پایه کلمه **дом** (خانه، منزل، ساختمان) با پسوند

واژه‌ساز **-ашн** ساخته شده است و در نتیجه یک پایه تجزیه‌پذیر محسوب می‌گردد. «پایه تجزیه‌ناپذیر» پایه‌ای است که قابل تجزیه به دو یا چند تکواژ نیست، مانند پایه کلمه **книга** (کتاب). پایه این کلمه که پس از حذف پایانه صرفی **-а** به دست می‌آید، عبارت است از **-книг**. این پایه قابل تجزیه نیست. معمولاً در این نوع کلمات «ریشه» و «پایه» یکسان اند. به این ترتیب، در کلمه **книга** (کتاب) تکواژ **-книг** می‌تواند، هم ریشه و هم پایه تعیین شود. اکثر پایه‌های تجزیه‌ناپذیر پایه‌های جامد (**непроизводные основы**) اند. «پایه‌های جامد» پایه‌هایی هستند که از ریشه یا پایه کلمه‌ای دیگر گرفته نشده‌اند. کلمه‌ای که دارای پایه جامد است کلمه جامد (**непроизводное слово**) نامیده می‌شود، مانند کلمه **книга** (کتاب) که دارای پایه تجزیه‌ناپذیر است و کلمه جامد محسوب می‌شود.

برای تعیین و متمایز کردن پایانه صرفی از پایه در یک کلمه، باید به تغییراتی که در شکل‌های صرفی مختلف کلمه و تفاوت‌هایی که در شکل‌های مختلف آن به موجب یکی از ویژگی‌های دستوری تغییردهنده در انتهای کلمه به وجود می‌آید، دقت نمود. مثلاً به تفاوت‌هایی که در انتهای ضمیر ملکی اول شخص جمع (مفهوم «مال ما») در شکل‌های مختلف آن از لحاظ ویژگی دستوری «جنس» به وجود می‌آید، دقت کنید:

(مؤنث) **наша**, (خنثی) **наше**, (مذکر) **наш**

در شکل ضمایر فوق، آن جزء انتهای کلمه که تغییر یافته و با این تغییر جنس‌های دستوری مختلف ضمیر (مذکر، مؤنث، خنثی) را نشان می‌دهد، پایانه صرفی است. آن جزء تکرار شده در هر سه شکل ضمیر، که پس از جدا کردن پایانه صرفی باقی می‌ماند، پایه محسوب می‌شود.

پایانه صرفی، در بسیاری از کلمات، می‌تواند فاقد نماد ظاهری در نوشتار و گفتار باشد. این گونه، پایانه صرفی صفر (**нулевое окончание**) نامیده می‌شود. در مطالعات زبان‌شناختی، به منظور نشان دادن پایانه صرفی صفر در ساختمان کلمات، از علامت $\emptyset$ استفاده می‌شود. مثلاً، به تعیین پایانه صرفی صفر در این کلمات دقت کنید: **наш** (**наш/∅**) **наш**، **стол** (**стол/∅**) **стол**، **журнал** (**журнал/∅**) **журнал**، **мать** (**мать/∅**) **мать**. «پایانه صرفی صفر» بیانگر محتوا و معنای دستوری است که در کلمه نشانه و نماد

ظاهری ندارد و وجود آن تنها از طریق مقایسه و مشاهده عینی آن در کلمات هم‌طبقه دستوری دیگر آن کلمه مشخص می‌گردد. مثلاً در انتهای کلمه مذکر журнал (مجله) که از لحاظ دستوری به طبقه دستوری «اسم» تعلق دارد، باید پایانه صرفی صفر (0) را، که بیانگر ویژگی دستوری «جنس» است، مشخص نمود، زیرا همین ویژگی دستوری «جنس» در کلمات КНИГ/a (کتاب) و ПИСЬМ/0 (نامه)، که آنها نیز از نوع اسم اند، به ترتیب با پایانه‌های صرفی a- (نشانه مؤنث) و 0- (نشانه خنثی) مشخص شده است. همان طور که گفته شد، صرفاً به لحاظ این که در انتهای کلمات در ظاهر هیچ حرفی نیست، نمی‌توان چنین نتیجه گرفت که آنها پایانه صرفی ندارند. همچنین نمی‌توان تنها با تکیه بر نظام نوشتار، آخرین حرف موجود در هر کلمه را پایانه صرفی آن کلمه محسوب نمود. مثلاً، اگرچه در بسیاری از کتاب‌های آموزش زبان روسی، به لحاظ اهداف آموزشی و سهولت در امر یادگیری، به هنگام بررسی کلماتی از قبیل аудитория (کلاس درس) و здание (ساختمان)، مصوت‌های я- و е- در انتهای کلمات، به عنوان پایانه صرفی، و در نتیجه پایه آنها مختوم به مصوت تعیین می‌شود، ولیکن در اصل باید اذعان کرد که کلمات فوق، با توجه به ویژگی‌های آواشناسی و ساختوازی، به ترتیب دارای پایانه‌های صرفی а- و э- و پایه‌های مختوم به صامت نرم й- می‌باشند:

здание → здани[й/э]   аудитория → аудитори[й/a]

در زبان روسی گروهی از کلمات وجود دارند که کلمات صرف نشدنی (несклоняемые слова) نامیده می‌شوند. این گروه کلمات قادر به بیان ویژگی‌های دستوری مختلف و همچنین پذیرایی نقش‌های گوناگون نحوی در جمله هستند، اما شکل آنها هیچگاه تغییر نمی‌کند، مانند کلمات кино (سینما، فیلم)، кофе (قهوه)، пальто (پالتو)، такси (تاکسی):

Там стоит жёлтое такси.   آنجا تاکسی زرد رنگ ایستاده است.
اسم مفرد در نقش نهاد

Там стоят жёлтые такси.   آنجا تاکسی‌های زرد رنگ ایستاده‌اند.
اسم جمع در نقش نهاد

Это кофе.   این قهوه است.

اسم در حالت نهادی در نقش گزاره

Я пью кофе.

اسم در حالت «مفعول مستقیم» در نقش مفعول مستقیم

من قهوه می‌نوشم.

کلمات، با تکیه بر یک سلسله شاخص‌ها، به انواع یا اصطلاحاً به «طبقات دستوری»، که اقسام کلمات (части речи) نامیده می‌شوند، تقسیم می‌گردند. شاخص‌هایی که در تقسیم و توزیع کلمات به اقسام کلمات نقش دارند عبارتند از:

۱. معنای طبقاتی کلمه (частеречное значение)، یعنی آن معنای کلی و انتزاعی که به تمامی کلمات مربوط به یک طبقه دستوری اطلاق می‌شود. «معنای طبقاتی» یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های دستوری است که بر اساس آن کلمات به طبقات دستوری مختلف تقسیم می‌شوند و اقسام کلمات را تشکیل می‌دهند. مثلاً، فعل (مانند работать به معنای «کار کردن»، спать به معنای «خوابیدن») دارای معنای طبقاتی «عمل» (действие) یا «حالت» (состояние)؛ اسم (مانند کلمه книга به معنای «کتاب»، врач به معنای «پزشک») دارای معنای طبقاتی «شیئیت» (предметность)؛ و عدد (مانند کلمه два به معنای عدد «دو») دارای معنای طبقاتی «مقدار» (количество) می‌باشند. بنابراین، اگر کلمه‌ای معنای کلی «عمل یا حالت»، «شیئیت»، یا «مقدار» را بیان نکند، نمی‌توان آن را به ترتیب به عنوان طبقه دستوری «فعل»، «اسم»، یا «عدد» مشخص نمود.

۲. ویژگی‌های دستوری و نشانه‌های صرفی کلمه، یعنی آن ویژگی‌های دستوری که هر یک از اقسام کلمات دارای آن‌اند، همچنین نشانه‌های صرفی‌یی که در ارتباط با این ویژگی‌های دستوری در کلمات ظاهر می‌شوند. مثلاً، «اسم»، که یکی از اقسام کلمات در زبان روسی است، دارای ویژگی‌های دستوری «جنس»، «شمار»، «حالت» و «جاندار-بی‌جان» است. از سوی دیگر، اسامی، با توجه به هر یک از این ویژگی‌های دستوری، نشانه خاصی دارند. مثلاً اسامی مفرد مؤنث، در حالت نهادی، در انتهای کلمه دارای نشانه -a یا -я (مانند کلمات книга (کتاب)، деревня (روستا)) و در حالت مفعول مستقیم دارای نشانه -y یا -ю (مانند کلمات книгу (کتاب)، деревню (روستا)) هستند.

۳. ویژگی‌های نحوی و نقش کلمه در ساختار نحوی گفتار، یعنی توجه به مطالبی از قبیل این که: الف. آیا کلمه قادر است به عنوان یکی از اجزای جمله به کار برود. ب. در مورد آن گروه از کلماتی که قادرند به عنوان اجزای جمله به کار بروند، باید توجه کرد که این کلمات عمدتاً در نقش کدام یک از اجزای جمله به کار می‌روند. پ. مشخص نمودن این مطلب که کلمه با کدام یک از دیگر اقسام کلام می‌تواند در جمله ترکیب شود. مثلاً

صفت، که یکی از اقسام کلام است، عمدتاً با اسم ترکیب می‌شود و به عنوان وابسته اسم به کار می‌رود.

در نتیجه آنچه که در باره شاخص‌های مربوط به تعیین اقسام کلمات بیان شد، به عنوان مثال، کلمه *читать* (خواندن) را در دستور زبان روسی، با توجه به معنای طبقاتی (معنای «عمل»)، ویژگی دستوری (ویژگی‌های دستوری «زمان»، «شخص»، «وجه» و غیره)، همچنین نقش آن در جمله (معمولاً نقش «گزاره») در طبقه دستوری «فعل» قرار می‌دهیم.

عمده‌ترین اقسام کلمات در دستور زبان روسی عبارت‌اند از: اسم، ضمیر، صفت، عدد، قید، فعل، قیدهای گزاره‌ای (کلمات بیان حالت)، حرف اضافه، حرف ربط، ادات. در مورد تعیین تعداد اقسام کلمات در دستور زبان روسی نقطه نظرهای متفاوتی وجود دارد. برخی از زبان‌شناسان تا تعداد دوازده قسم را بر می‌شمارند. اقسام کلمات در زبان روسی در یک تقسیم‌بندی کلی به دو گروه تقسیم می‌شوند:

گروه اول را آن دسته تشکیل می‌دهند که قادرند در نقش یکی از اجزای جمله به کار بروند. کلمات این گروه، معنای مستقلی دارند و عموماً یکی از واقعیت‌ها و پدیده‌های جهان اطراف، از قبیل شیء، عمل، کمیت، ویژگی و غیره را می‌رسانند. این گونه اقسام کلمات را اقسام کلمات مستقل (*самостоятельные части речи*) می‌نامیم. اسم، ضمیر، صفت، عدد، قید، فعل، صفت فعلی، قید فعلی و قیدهای گزاره‌ای از اقسام کلمات مستقل به شمار می‌آیند. به مثال‌های زیر دقت کنید:

Вчера наши молодые спортсмены получили вторую медаль.

<u>قید</u>	<u>ضمیر ملکی</u>	<u>صفت</u>	<u>اسم</u>	<u>فعل</u>	<u>عدد ترتیبی</u>	<u>اسم</u>
قید جمله	متنم صفتی	متنم صفتی	اسم نهاد	گزاره	متنم صفتی	مفعول مستقیم

دیروز ورزشکاران جوان ما دومین مدال را دریافت کردند.

Здесь холодно.

<u>قید</u>	<u>قید گزاره‌ای</u>
متنم قیدی مکان	گزاره

اینجا سرد است.

گروه دوم آن دسته از اقسام کلمات اند که معنای مستقلی ندارند و ما نمی‌توانیم آنها را به عنوان اجزای جمله به کار ببریم. کلمات مربوط به این گروه قادر به بیان واقعیت‌ها و

پدیده‌های جهان اطراف نیستند و تنها به روابط موجود میان این واقعیت‌ها و پدیده‌ها اشاره می‌کنند. این گروه از اقسام کلمات می‌توانند برای ایجاد ارتباط میان کلمات، میان گروه واژه‌ها، همچنین میان جمله‌ها، به کار بروند. این گونه اقسام کلمات را اقسام کلمات نامستقل یا اقسام کلمات کمکی (служебные части речи) می‌نامیم. حروف اضافه، حروف ربط و ادات از اقسام کلمات نامستقل به شمار می‌آیند.

منابع

- Белошапкива В.А. Современный русский язык, М., 1989.
Грамматика русского языка. М., 1954.
Зализняк А.А. Грамматический словарь русского языка. М., 1980.
Касаткин Л.Л., Клобуков Е.В. Лекант П.А. Краткий справочник по сов. рус. яз. М., 1991.
Кузнецова А.И., Ефремова Т.Ф. Словарь морфем русского языка. М., 1986.
Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990.
Марузо Ж., Словарь лингвистических терминов. М., 1960.
Русская грамматика. М., 1982.
Тихонов А.Н. Словообразовательный словарь русского языка. М., 1985.
همایون، همادخت، واژه‌نامهٔ زبان‌شناسی و علوم وابسته، مؤسسهٔ مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران، ۱۳۷۲.
ناتل خانلری، پرویز، دستور زبان فارسی، انتشارات توس، تهران، ۱۳۶۳.
مشکوه‌الدینی، مهدی، دستور زبان فارسی بر پایهٔ نظریهٔ گشتاری، انتشارات دانشگاه فردوسی، مشهد، ۱۳۷۲.
انوری، حسن؛ احمدی گیوی، حسن، دستور زبان فارسی، انتشارات فاطمی، تهران، ۱۳۷۳.

